

Egy távcső két élete

Jászberényben immár 7 éves lett a csillagvizsgáló, mely a Városi Könyvtár egyik tornyában kapott helyett. Itt tartja foglalkozásait minden pénteken a Jászcsillagászok Baráti Köre. Egy alkalommal azzal fogadott minket Fodor Antal, szakkörünk feje, hogy tudomást szerzett egy igencsak régi távcsőről, melyet 1962-ben kapott Jászberény az Uránia Csillagvizsgálótól, magától Kulin Györgytől. Ki szeretné deríteni, hova lett a távcső. Ezzel indult történetünk.

A könyvtár dolgozói találtak rá leltározás során a Szolnok Megyei Új Néplap egyik 1962. évi számában „Kenyéradó planéták és ártatlan vészhozók” avagy „Csillagász szakkör alakul Jászberényben” címmel. A lelkesedéstől fűtött cikkben a jászberényi Lehel Vezér Gimnázium egyik akkori tanára ismertette a terveket. A cikkben megemlíti a távcső készítőjét is: „Fejes Lajos amatőr asztronómus remeke [...] dr. Kulin György, az Uránia Csillagvizsgáló Intézet szívességéből került Jászberénybe”, a szakvélemény szerint „a készülék mind bemutatásra, mind tudományos feladatok elvégzésére alkalmas”.

A távcső a Lehel Vezér Gimnázium tulajdonába került. Mivel én is ennek a gimnáziumnak vagyok a tanulója, olyan volt, mint ha a távcső felkutatásának feladatát rám szabták volna. Döbönt izgalom lett úrrá rajtam: ki hitte volna, hogy az iskolám ilyen komoly csillagászati vonatkozású titkokat rejtget több mint száz éves falai között?

Kíváncsiságból először a nagyszüleimet kérdeztem meg, mit tudnak erről a távcsőről. A teleszkóp Jászberény központjába, a Zagyva folyó által körbeölelt, akkor még Május 1 szigetre (ma már Margit-sziget) érkezett, a későbbi víztorony helyére. A 20 centis reflektor egy ekvatoriális mechanikán pihent, melyhez emelvényt és letolható tetejű kis házikót külön erre a célra, a városi főmérnök tervezett. Az elhelyezés

nem volt szerencsés, mivel a sziget már abban az időben is körbe volt ültetve magas fákkal, így a kilátás erősen korlátozott volt. Nagyszüleim visszaemlékezése szerint egy hatalmas emelvényen állt és kék színű volt.

Jászberény bemutató távcsöve a hetvenes évek elején, a Zagyva Margit-szigetén (jászberény.hu)

Kiindulási pontnak az iskolám tűnt a legésszerűbb választásnak. Osztályfőnököm adta azt a tanácsot, hogy keressem fel Boros Dezső tanár urat, egykori fizikatanárát, mivel ő biztosan foglalkozott csillagászat-tal mialatt itt tanított. Roppant barátságos és igen intelligens embert ismerhettem meg Boros Dezsőben, aki lelkesen mesélt a több évtizedre visszanyúló emlékeit. Olykor olyan szeretetteljes hangon, hogy látszott rajta: a csillagászat egy nagyon szép időszak volt az életében. Ő maga is a Lehel Vezér Gimnáziumban tanult, 1963-ban érettségizett, ekkor azonban még fogalma sem volt, hogy egy távcső van az iskola tulajdonában. 1971-ben azonban, már tanárként, visszakerült a gimnáziumba, ahol két évvel később szerzett tudomást először a távcsőről, és kezdte el a diákokat ösztönözni ezen lehetőség megragadására.

A jobb kihasználhatóság végett a távcsövet és a házat átköltöztették városunk délkeleti szélére, a Pelyhes-partra, történetesen a tanár úr egykori házához közeli Zagyva-

partra. Habár szakkör továbbra sem indult, de a diákok mégis nagyon lelkesek voltak: nem egyszer előfordult, hogy télen, -10 fokban is kijártak hozzá éjjel, csak hogy a távcsővel felkutathassák az aktuális bolygókat, a Holdat, vagy más egyéb objektumokat... De volt, hogy egyszerűen csak beültek a tanár úr mellé a Trabantjába, kimentek a város határába, és csodálták a sötét égen sziporkázva előbújó csillagokat. Olyan megindítóan beszélt ezekről az emlékekről, hogy engem is mélyen meghatott.

Kalup Csilla a Lehel Vezér Gimnázium szögletes tubusú Dobson-távcsővével, melyben az 1962-es gyártású főtükör rejtőzik

Körülbelül 2–3 évvel később ismét költözött a távcső (immár a házikó nélkül) egy még praktikusabb, ám annál meglepőbb helyre: a jászberényi buszmegálló tetejére. Az épületnek ugyanis van egy lapos tetejű, bástyaszerű része az utcai lámpák szintje felett. Dezső tanár úr és jóban volt az akkori igazgatóval, így engedélyt kaptak tőle, hogy átköltözzenek. Ezáltal a diákoknak nem kellett éjszaka messzire kimenniük

a városból. Újabb 2-3 évvel később azonban menni kellett: a buszmegálló épületére átépítés várt, így nem maradhattak tovább. Mivel egyrészt a buszmegálló csupán pár perc sétára van a Gimnáziumtól, másrészt pedig azt a kis házikót, ahol a távcsövet korábban tartották, ellopták, megszületett az ötlet, hogy a távcsövet az iskola padlásán fogják tartani, és a tető déli oldalán kialakítanak neki egy elhúzható ablakot, illetve kap majd egy szilárd beton alapot is. A padló ingatag volt a távcsőnek, veszélyes a diákoknak, így a távcső használaton kívül került. 1992-ben pedig a tanár úr is elhagyta az iskolát.

Úgy tűnt tehát, a távcső a padláson pihen.

Másnap elemlámpákkal felszerelkezve mentem iskolába, majd az óráim után felkérdezkedtem a padlásra. Az iskola története 1767-ig nyúlik vissza, a jelenlegi épület pedig 1888-ban lett használatba véve: nem csoda hát, hogy a padláson bokáig süppedő porréteg terül szét, a tetőszerkezet hatalmas fagerendákkal van merevítve, és az egész végtelen hosszúnak tűnik a félhomályban. Átfésültem a padlást, de nem találtam sok mindent: leginkább csak régi padokat, szekrényeket, jegyzeteket, fogasokat, nyomtatvány-maradványokat, elhasznált tornaszereket. A főépület fölötti padlásrész viszont teljesen üres volt.

Kiderült, hogy pár évvel ezelőtt, pont mielőtt gimnazista lettem, felújították a főépületet, és ezért az egész felette elterülő padlásrészt kiürítették.

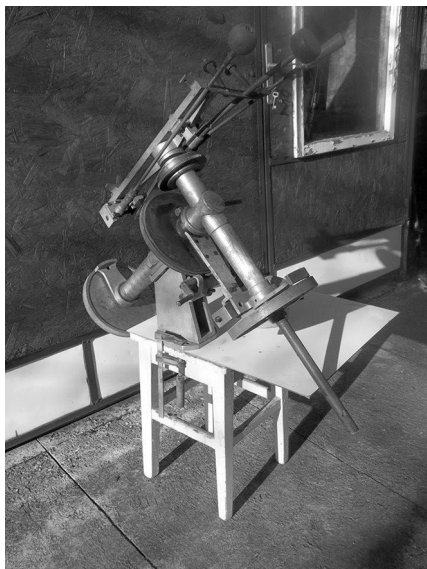
Az nem létezhet, hogy egy távcsövet, egy ilyen távcsövet kidobjanak! Egy napig tépelődtem, majd újból munkához láttam. Gyanúm támadt. Nagyon szeretem a fizikát. Nem csoda, hogy mióta gimis vagyok, megfordultam már párszor a fizika szertárunkban is. Akárhányszor csak beléptem a figyelmem mindig egy, a sarokba szinte beleolvadó fekete távcsőre esett, amely egy teljes egészében fából készült Dobson. Ez lenne vajon az a '62-es távcső? Elszántam magam: kiszedtem a távcső főtükrét, és alaposan szemügyre vettem. Gyorsan kér-

tem egy igazgatói engedélyt, majd óvatosan hazavittem a tükröt. Egy pontosan 20 cm-es, kézzel csiszolt tükör volt, hátuljára vésvé egy érdekes jelsorozat: X341 341. Szakkörvezetőm mindig mondogatta, hogy Kulin Gyurka bácsi megjelölte a tükreit. Megmutattam a szakköröseknak a főtüköröt, ám senki sem tudott konkrét választ adni. Készítettem néhány képet, majd átadtam Antinak a tükröt egy kiadós tisztításra. Én pedig kíváncsiságból amatőr csillagászok tágabb köre előtt tettem fel a kérdést: tudja-e vajon valaki, mit jelenthet a jelsorozat, vagy van-e valakinek hasonló tükre? Volt hasonló főtükör is, és voltak ötletek is a megfejtésre, bár biztosra senki nem mondott semmit. Mégis, szinte teljesen biztosra vehető volt, hogy ez az a tükör, melyet '62-ben az Urániától kaptunk. Megkérdeztem a tanárnőmet, ki használta ezt a távcsövet utoljára. Ismét volt ötlete, ekkor egy egy évfolyammal alattam járó fiúhoz irányított, akit már korábbról is ismertem, így könnyen el tudtam kérni az édesapja telefonszámát, aki szintén egykori tanára volt a gimnáziumnak és lelkes amatőr is. Kiderült hogy ő rakta össze a szerelést az 1962-es távcső tükréhez, mivel a súlyos mechanikát nem bírták lehozni a padlásról.

Valamivel később, egyik lyukas órámban megkértem pár fiút, hogy segítsenek végigcipelni a belvároson a távcsövet, ugyanis engedélyt kaptam elszállítani, a sulitól általában kevesebb mint 10 percre lévő könyvtárba. Itt aztán egyik péntek este, miután Anti visszatért a szép tiszta főtükörrel, a szakkörösekkkel tovább tisztítottuk a távcsövet, majd bejuszítottuk és kivittük a könyvtár elé megnézni vele a Holdat. Csodálatos látvány volt... Sokkal szebb képe volt, mint azt remélni mertem. Nyomban felkerestük vele a Jupitert is: gyönyörű részleteket láthattunk vele rajta, a szavam is elállt. Borzasztóan örültem, hiszen ez a régi-régi távcső már évek, évtizedek óta nem láthatott ilyesfajta kozmikus fényt...

A nagyközönség számára fél évvel később, 2015. április 24-én mutattuk be, amikor is az ESA pályázatán nyert 25 éves jubileumi

Hubble-posztert lepleztük le a Csillagászat Napján, a Városi Könyvtárban. Végig ott állt az óriáspozster mellett méltóságát teljesen, miközben én lelkesen ecseteltem kalandos életútjának és megtalálásának történetét. Az este remekül sikerült, sokáig voltunk kint az utcán is bemutatni, közben pedig rengeteg régi-új ismerőssel találkoztunk.

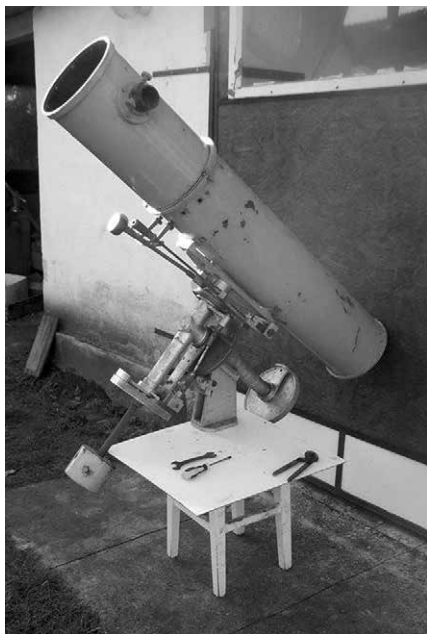

Másnap reggel egy levélre ébredtem. Hatásosabb ébresztővel azóta sem találkozom, ez ugyanis egyből kivert minden álmot a szememből.

Egyik szakköri tagunk írt nekem, hogy előző nap beszélgetett egy régi kedves ama-

tőrccsillagász barátunkkal, Ménkű Jánossal. Elkerekedő szemekkel olvastam az üzeneteit, és azon nyomban felvettem vele én is a kapcsolatot. Hamarosan sikerült is meglátogatnom őt Jászfelsőszentgyörgyön.

Nevetve mesélte, hogy amikor a Hubble-évfordulós rendezvényen hallgatta a távcső történetét, gyanakodva súgta oda a mellette

Az 1962-ben készített jászberényi bemutatótávcső ma Ménkű János tulajdonában van. Egy vastelepen böngészve bukkant rá a mozgalmunk számára oly fontos „ereklyéjére”

állónak: „Te... amit ők keresnek, szerintem nálam van”.

És én csak álltam a kertjében, csak néztem és néztem magam elé, mert nem voltam képes elhinni, hogy létezhet ilyen. Pedig létezett, sőt kérdésem tárgya már 53 éve létezett. Ott állt előttem az eredeti 1962-es távcső hatalmas kék színű tubusa és különleges ekvatoriális mechanikája.

Pár nappal az évfordulós este után ismét kaptam egy levelet, ezúttal Mizser Attila

küldött nekem egy fényképet a távcső eredeti tubusáról, a képet még régebben találta az interneten. Ez volt az a távcső!

Ménkű János maga is leheles diák volt, pont a 80-as években, amikor a távcső fent pihent a padláson. Ő maga sem látta sosem, így természetesen nem ismerte fel. Körülbelül hat évvel ezelőtt, egy szép napon elindult a jászberényi vastelepre használható csigatárcsa és hozzá való orsó után kutatva a binokulárszékéhez. Ekkor figyelt fel ki a limlomok között egy jó nagy csigatárcsára valami szerkezettel összeépítve. Kihúzta a sáros, rozsdás vasak közül, s nézegette hogyan szedhetné le róla a tárcsát. Hiába a sokéves csillagászati tapasztalat, olyan ütött-kopott, sáros, horpadt, siralmas állapotban volt a szerkezet, hogy csak némi késéssel vette észre hitetlenkedve, hogy ez egy távcső. A tükör persze hiányzott belőle. Am minél tovább nézte, annál nyilvánvalóbb lett számára, hogy a koszréteg alatt egy igen komolyan megszerkesztett távcsőmechanika rejtőzik. Így inkább ragaszkodott az egészhez. Volt a mechanikához egy nagy vasoszlop is, azt azonban már nem vette meg hozzá. Érdeklődött, honnan kerülhetett mindez ide, mire azt felelték, egy iskolából hozták nem olyan rég... Miután hazavitte és megtisztította, még szembetűnőbbé vált, milyen komoly, egyedi alkotás. Az egész kékre volt festve a csigakerekektől kezdve a fagantyújukig. További bibelődés után azonban előtűnt minden apró részlete. A finommozgató karok megoldása roppant ötletes, a régi nagy csillagvizsgálók korát idézi. Az egész pedig tökéletesen működött; igazán finom, precíz műszer. Pár nappal később mégiscsak visszament az eredeti oszlopért: addigra azonban az akkori rakományt már elvitték a kohóba...

Lehet hinni ilyen véletlenekben? Így esett meg, hogy teljes egészében felkutathattuk Jászberény kalandos életű távcsővét, és megismerhettük sajátos történetét.

Kalup Csilla